موعودپژوهی/ سال چهارم/ شماره هشتم/ پاییز و زمستان ۱۴۰۱/۶۳-۷۲

وظایف زنان در خانواده در عصر غیبت

مریم احمدی[۱]، نفیسه ایران پور[۲]

چکیده

باتوجه به اهمیت موضوع آماده‌سازی زمینه‌های ظهور بنابر دلائل متعدد عقلی و نقلی مؤکد، یکی از پرسش‌های بنیادین این است که هر قشر و طیف خاص جامعه اسلامی دراین‌باره چه وظیفه یا رسالتی بر عهده دارد؟ پژوهش حاضر ابتدا قشر بانوان مسلمان را به‌عنوان جامعه هدف برگزید و سپس به بررسی وظایف این جمعیت اثرگذار و مربی در شاکله نظام خانواده پرداخته است. سؤال اصلی این پژوهش این است که وظایف زنان در عصر غیبت در خانواده چیست؟ برای تحقق ظهور منجی جهان و تربیت نسل مهدی‌باور و مهدی‌یاور، بانوان و مادران چه نقشی ایفا می‌کنند؟ از بین مسئولیت‌های مختلف می‌توان به نمونه‌هایی مثل ایجاد نظم، استقرار روحیه مدارا و آرامش‌گری، تعامل مبتنی بر حسن خلق و احترام متقابل، فرمانبرداری همراه با صبر و استقامت اشاره کرد. اگر این ویژگی‌های بنیادین رفتاری از ابتدا در آحاد جامعه و در محیط خانواده نهادینه شود، وضعیت اجتماعی بهتری در امّت اسلام رقم خواهد خورد که خود، زمینه منجی طلبی و اصلاح گری خواهد شد.

واژگان کلیدی: وظایف زن، آخرالزمان، عصر غیبت، خانواده در عصر غیبت.

۱. مقدمه

پژوهش حاضر درصدد است تا وظایف زنان در خانواده در عصر غیبت را بررسی نماید. لازم به ذکر است که نقش زن در این پژوهش به مادر و همسر محدود شده است. باتوجه به اهمیت

۱. دانش‌پژوه کارشناسی مطالعات اسلامی به زبان انگلیسی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.
ORCID ID: OOO-OOO2-6492-6027

۲. دکتری ادبیات انگلیسی، مدیر گروه مطالعات اسلامی، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم، ایران.
Email: iranpur110@gmail.Com ORCID: 0000-0002-8506-1472

خانواده در همه عصـرها به‌ویژه در آخرالزمان که فتنه‌ها از هر طرف بنیان خانواده را که مهم‌ترین کانون تربیت دینی و اسـلامی اسـت، هدف قرار می‌دهد و زن نقش مهمی در این تربیت و هدایت دارد، لازم اسـت که به مبحث وظایف زن در خانواده از منظر قرآن و روایات پرداخته شـود. برای بررسی پیشینه تحقیق، آثار پژوهشی متعددی درباره زن و وظایف او در جامعه یا خانواده منتشر شـده اسـت که با تحقیق پیش‌رو از جنبه‌های مختلف تفاوت دارد که به تفصـیل اشـاره خواهد شـد. مقاله نقش زنان در حکومت جهانی حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف، نوشـته لیلا امیدی چاپ شـده در نشـریه دانشـگاه باقرالعلوم به نقش زنان در حکومت حضـرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در عصـر غیبت و ظهور پرداخته اسـت. تفاوت این مقاله با تحقیق حاضـر در نوع نگاه به خواسـتگاه فعالیت زن اسـت. مقاله مسـئولیت‌های زنان در جامعه منتظر از انتشـارات مرکز مهدویت اسـت که به نقش زنان در جامعه توجه کرده اسـت، اما در مورد نقش زن در خانواده به‌طور تفصـیلی بحث نکرده است. نقش اجتماعی زنان در زمینه‌سازی جامعه مهدوی، نوشته فاطمه علایی رحمانی و سیده سـپیده عباسـقلی‌زاده نیز به وظایف و نقش‌های زنان برای زمینه‌سـازی یک جامعه مهدوی پرداخته است، اما به‌طور متمرکز بر نقش زن در خانواده عصر غیبت توجه نداشـته است. مقاله جایگاه و نقش زن در آخرالزمان، نوشـته فریده توانگرو سـید معصـوم حسـینی به نقش زنان مسـلمان به‌عنوان ارشـادگر دیگر زنان و همچنین به بررسـی سـیمای زنان در عصـر ظهور توجه داشته است که این مقاله نیز از لحاظ محتوایی با پژوهش پیش‌رو متفاوت است.

در پژوهش حاضـر از وظایف متعددی که برای زن مسـلمان در عصـر غیبت متصـور اسـت، وظایف زن در خانواده به‌عنوان مادر و همسـر مورد توجه قرار گرفته اسـت که جنبه نوآوری در پژوهش به شمار می‌رود. اکنون این سؤال مطرح است که وظایف زن در خانواده به‌عنوان مادر و همسر چیست؟

۲. مفهوم‌شناسی

نظم در لغت به‌معنای آراسـتن و برپا داشـتن (صـفی‌پور، ۱۳۹۷) و در اصـطلاح به‌معنای ترتیب دادن کار، به‌کار رفته اسـت (دهخدا، ۱۳۹۵). آرامش در لغت به‌معنای حالت نفسـانی همراه با

آسودگی و ثبات است و در اصطلاح اسم مصدر از آرمیدن و در برابر اضطراب و دلهره به‌کار می‌رود (دهخدا ۱۴۷۷). همچنین مداراکردن به‌معنای نرمی کردن، ملایمت، لطف کردن، مهربانی و نرم‌خویی به‌کار رفته است (فیض کاشانی،۱۴۱۷، ۳۲۲/۵). این واژه در اصطلاح یعنی، پرداخت کم‌ترین هزینه برای دفع دشمن و تبدیل معاند به مخالف و مخالف به موافق، آن هم به واسطه تحمل جور و ستم مخالف تا مادامی که امید به اصلاح و هدایت اوست و امید دست برداشتن از مخالفت وجود دارد (حیدری، ۱۳۸۷).

حسن خلق عبارت است از: ملکه‌ای راسخ در نفس، چه خوب چه بد که در مقابل عمل قرار دارد. (مجلسی، ۱۴۰۴، ۸/ ۱۶۶) حُسن در لغت یعنی زیبایی، بنابراین حسن خلق در لغت یعنی، ملکات اخلاقی زیبا (فیومی، ۱۳۸۳، ۱۳۶/۲). این واژه در اصطلاح، تعاریف مختلفی دارد که یک موردآن عبارتند از: نرم خویی، خوش سخنی و گشاده‌رویی که مرحوم نراقی معتقد است مراد از حسن خلق در روایات همین معنی است (نراقی، ۱۳۸۵، ۳۷۳/۱).

۳. وظایف زنان در خانواده در عصر غیبت

زنان شیعه در سال‌های غیبت کبری امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در طول تاریخ همیشه نسبت به حفظ میراث تشیع دغدغه و اهتمام داشته‌اند. زنان در محیط خانواده و اجتماع نقش مهمی در تقویت باور به مهدویت و نسل منتظرپرور ایفا می‌کنند.

۳-۱. مراعات نظم

آدمی در مسیر تکامل و برای رسیدن به کمال باید در پرتو عقل از کوتاهترین راه بهره جوید تا به هدف خویش دست یابد که در این مسیر، نظم و انضباط کوتاه‌ترین و بی‌خطرترین راه است. (مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲، ص ۲۲) بنابراین، اهمیت نظم بر هیچ کس پوشیده نیست و زنی که منظم است چه در امور فردی و چه در امور خانواده و فرزندانش مدیریت خوبی خواهد داشت و دچار سردرگمی و بی‌برنامه‌گی نمی‌شود. زن اگر برای ایفای وظایف خود برنامه داشته باشد به همه فعالیت‌ها چه در نقش همسر برای شوهرش چه در

نقش مادر برای فرزندانش رسیدگی خواهد کرد و در هیچ زمینه‌ای نیازهای افراد خانواده نادیده گرفته نخواهد شد. طبیعی است که چنین مادری زمان کافی برای تربیت فرزندان خواهد داشت و با فراغ بال و خیال آسوده می‌تواند به تربیت دینی و اجتماعی فرزندان بپردازد و آنها را انسان هایی منظم و اهل برنامه‌ریزی تربیت کند. به فرموده پیامبر اکرم ﷺ: «اَلتَّدْبِیرُ نِصْفُ اَلْعَیشِ؛ تدبیر و برنامه‌ریزی نصفی از معیشت است» (قضاعی، ۱۳۶۱، ۱۲/۱).

فرزندی که در محیطی منظم رشد کند و هر چیزی را در خانه سر جایش ببیند و هر کاری در موقع مناسب انجام شود و کارها و امورات زندگی دارای نظم و سامان باشد، این عادت برایش ایجاد می‌شود که همیشه این چنین باشد و دیگر زندگی در بی برنامگی و بی‌نظمی برای او قابل تحمل نخواهد بود و این مادر بوده است که دوراندیشی داشته و وظیفه خود را در این مورد به درستی انجام داده است. امیرالمؤمنین علیه‌السلام دراین‌باره می‌فرماید: «أحْزَمُ النّاسِ رَأی مَن أنْجَزَ وَعْدَهُ، و لَم یؤَخِّرْ عَملَ یومِهِ لغَدِهِ؛ دوراندیش‌ترین مردم کسی است که به وعده خود عمل کند و کار امروز را به فردا نیاندازد» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۲۹).

۳- ۲. ایجاد آرامش در محیط خانواده

آرامش یکی از مهم‌ترین نیازهای انسانی است. انسان‌های آرام در خانواده و جامعه مؤثرترند و این آرامش را نیز به دیگران منتقل می‌کنند. در عصر آخرالزمان که ذهن‌ها ناآرام و آشفته است اگر زن بتواند حس امنیت و آرامش خاطر را در خانواده اش ایجاد کند، کار بزرگی انجام داده است. در چنین خانواده‌ای که مادر منبع آرامش باشد و با هر تلاطمی از پای در نیاید، فرزندان محکم و دارای اراده قوی و ذهن و فکر آماده تربیت خواهند شد و مرد در چنین خانواده‌ای موفق‌تر خواهد بود؛ زیرا دیگر نگران مفاسد ذهنی و فکری فرزندانش نیست. با وجود مادری آرام، یک خانواده آرام و محیطی مستعد برای رشد صحیح فرزندان در اختیار دارد که به راحتی می‌توان به آنها از آموزه‌های دین گفت و شبهه‌های ایجاد شده برای آنها را پاسخ داد؛ زیرا ذهن منسجم و آرام بهتر استدلال می‌کند و به دور از تنش‌ها به پاسخ درست می‌رسد. این آرامش را چگونه باید ایجاد کرد؟ همانگونه که خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «الا بذکر الله تطمئن القلوب؛آگاه

باشید که یاد خدا آرام بخش دلهاست» (رعد: ۲۸)، یاد خدا همیشه باعث اطمینان قلب و آرامش درونی و بیرونی است.

۳-۳. مدارا کردن با اهل خانه

در آموزه‌های دینی همواره به مدارا کردن با هم سفارش شده است و آن را نصفی از ایمان دانسته است. پیامبر خدا ﷺ فرمود: «مُداراةُ النّاسِ نِصفُ الإیمانِ، و الرِّفقُ بِهِم نِصفُ العَیشِ؛ مدارا کردن با مردم نصف ایمان است و نرمی و مهربانی کردن با آن نصف زندگی است» (الحرانی، ۱۳۹۲، ۴۲/۲). گاهی پیش می‌آید که در میان اعضای خانواده اختلاف و ناراحتی ایجاد می شود یا کسی از اعضای خانواده بیمار و کج خلق می‌شود و این زمان است که هرکس سعی می‌کند حق را به خود دهد. از بهترین راه های ایجاد رابطه دوستی با دیگران مدارا کردن با آنهاست. هیچ کس خالی از ضعف و نقصان نیست و هر کس چنین ادعایی کند، همین گفتارش نشان از ضعف اوست (علی خانی، ۱۳۹۰). بنابراین از هنرهای زن است که در چنین زمانی عاقلانه برخورد کند و با هر دو طرف دعوا، چه کسی که حق با اوست و چه کسی که مقصر است با ملایمت برخورد کند و از تنش‌های موجود بکاهد تا در فضای آرام هرکس متوجه رفتارش بشود و از لجبازی جلوگیری کند. زمانی هم است که هیچ راهی برای حل اختلاف پیدا نمی‌شود و ممکن است اعضای خانواده تا مدتی در فضای قهر به سر ببرند که مدارا کردن با هر یک از اعضا در این زمان بسیار کارآمد است و باعث می‌شود آنها به خاطر مهربانی و ملایمت طرف مقابلشان سعی کنند که زودتر راهی برای آشتی پیدا کنند. هیچ وقت مادر لجباز نمی‌تواند توقع داشته باشد که فرزندان مطیع داشته باشد، ولی اگر یک زن در برآوردن نیازهایش با همسر مدارا کند و اهل لجاجت و تنش نباشد، فرزندان هم به خاطر خصلت الگوبرداری که از والدین دارند، یاد می‌گیرند که به نفع هم کنار بروند و گاهی لازم است با یکدیگر مدارا داشته باشد.

۳- ۴. محوریت حسن خلق در خانواده

چگونه می‌شود زنی بد اخلاق، همسر خوبی برای شوهرش باشد یا فرزندانی دین‌دوست و دین‌دار تربیت کند. از مهم‌ترین وظایف زن در خانواده، آموزش و الگوسازی اخلاق نیکو و پسندیده است. فرزندان با مادر خوش‌اخلاق بهتر ارتباط برقرار می‌کنند، مشکلاتشان را راحت‌تر مطرح می‌کنند و دیگر احساس کمبود محبت باعث نمی‌شود به دام افراد فرصت‌طلب بیفتند. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ اَحْسَنَ خُلْقَهُ اَحَبَّهُ الاَخْیارُ وَ جانَبَهُ الفُجّارُ؛ انسان خوش‌اخلاق از دوستی مردمان خوب برخوردار است و از تعرض انسان‌های نابکار در امان است» (طبرسی، ۱۳۶۹، ۴۴۹/۸).

خوش صحبتی و داشتن زبان نرم و دلنشین در ایجاد فضای دوستانه و محبت‌آمیز مؤثر است و بدزبانی و حرف‌های نامناسب نیز مشکلات زیادی ایجاد می‌کند که باعث پشیمانی و ناراحتی اعضای خانواده خواهد بود. بنا به فرموده استاد مظاهری: «حرف برای محبت و از بین بردن آن فوق‌العاده تأثیر دارد. حرف گاهی نظیر خالی است که در یک صورت زیبا باشد و گاهی نظیر فلفلی است که دهان را بسوزاند» (مظاهری، ۱۳۹۵).

۳- ۵. آموزش احترام متقابل در تعاملات

پدر و مادری که همدیگر را با القاب زیبا خطاب می‌کنند و به یکدیگر احترام می‌گذارند، زنی که بهترین جای خانه را آماده می‌کند تا زمانی که همسرش به خانه برمی‌گردد در آنجا استراحت کند و شوهری که به همسرش به عنوان شخصی که موظف است تمام کارهای خانه را انجام دهد، نگاه نمی‌کند بلکه در مقابل کارهایش از زحمات وی قدردانی می‌کند، این پدر و مادر با احترام گذاشتن به یکدیگر در واقع این آموزه را به فرزندانشان انتقال می‌دهند که احترام به یکدیگر احترام به خود است و بی‌احترامی به دیگران در واقع شخصیت خود انسان را پایین می‌آورد و این فرزندان هرگز به خودشان اجازه نمی‌دهند به دیگران بی‌احترامی کنند. اعمال پدر و مادرشان همواره در ذهن فرزندان مجسم می‌شود و احساس خوشایند احترام، باعث می‌شود بسیاری از رفتارهای ناشایست فرزندان اصلاح شود. به فرموده امام علی علیه‌السلام: «إنَّ مَکرُمَةً صَنَعتَها

إلی أحَدٍ مِن النّاسِ إنّما أکرَمتَ بها نفسَکَ و زَینتَ بها عِرضَکَ، فلا تَطلُبْ مِن غیرِکَ شُکرَ ما صَنَعتَ إلی نفسِکَ؛ اگر کسی را گرامی بداری در حقیقت خودت را گرامی داشته و حیثیت خویش را بالا برده‌ای و آن را آراسته‌ای. بنابراین به خاطر خوبی و احترامی که به خود کردی انتظار سپاسگزاری نداشته باش» (ری‌شهری، ۱۳۸۶، ۱۰۳/۱۰).

احترام متقابل نتایج بسیار خوبی در خانواده برجای می‌گذارد. برای مثال باعث تقویت رابطه عاطفی بین اعضا می‌شود و در مشکلات و بحران‌ها راه نجات و برون‌رفت از مسیر همدلی و احساس حرمت و حریم خانواده زودتر بروز می‌کند. احترام گذاشتن به دیگران نشانه ابراز محبت به آنهاست و سبب ایجاد پیوند عاطفی بین انسان‌ها می‌شود (علی خانی، ۱۳۹۰).

۳-۶. تجسم صبر و استقامت

یکی از عوامل موفقیت هر انسانی دارا بودن صفت صبر و تحمل است. هرگاه انسان در برابر مشکلات کوتاه نیاید و مقاومت و پیگیری لازم را داشته باشد به اهداف خود دست پیدا می‌کند و بهترین محل صبر، محیط خانه است (مظاهری، ۱۳۹۵، ص ۱۹۹). بنابراین، زن در خانواده به‌عنوان تکیه‌گاه مهم همسر و فرزندان باید در برابر مشکلات زندگی همواره صبور و مقاوم باشد؛ زیرا این مشکلات گذرا هستند و این خانواده است که باید با صبر و تحمل مشکلات آنها را در بهترین جهت ساماندهی کند و اجازه ندهد که این مشکلات بنیان خانواده را دچار تزلزل کند. فرزندان در محیط خانواده باید آموزش لازم را ببینند که در مواجهه با مشکلات دچار نگرانی و اضطراب نشوند و ایمان داشته باشند که با صبر و استقامت همه گرفتاری‌ها حل خواهد شد. فکر کردن به اینکه مشکلات برای همیشه در زندگی نمی‌ماند، تحمل آنها را راحت‌تر می‌کند. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «فَصَبْراً عَلی دُنیا تَمُرُّ بِلَأْ وائِها کَلَیلَةٍ بِأَحْلامِها تَنْسَلِخُ؛ در برابر دنیایی که گرفتاری‌های آن مانند خواب‌های پریشان شب می‌گذرد، شکیبا باش» (مجلسی، ۱۳۸۳، ۳۴۸/۴۰).

مادر دانا و آشنا با مسائل آخرالزمان به خود اجازه نمی‌دهد که با بی‌صبری و بی‌تابی در مقابل مشکلات فرزندان کم‌طاقتی به بار آورد؛ زیرا فرزندان به والدین به عنوان الگو نگاه می‌کنند

و بی تابی‌های مادر در مشـکلات، درس‌های خوبی برای فرزندان نخواهد داشـت. صـبر یکی از مهم‌ترین آموزه‌هایی اسـت که باید در دوره پرفتنه آخرالزمان به فرزندان آموزش داده شـود. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «اَلصَّـبرُ فِی المورِ بِمَنزِلَهِ الرَّأسِ مِنَ الجَسَـدِ، فَاِذا فارَقَ الرَّأسُ الجَسَـدَ فَسَـدَ الجَسَـدُ وَ اِذا فارَقَ الصَّـبرُ المورَ فَسَـدَتِ المورُ؛ نقش صـبر در کارها مانند نقش سـر در بدن اسـت همچنان که اگر سـر از بدن جدا شـود بدن از بین می‌رود، صـبر نیز اگر همراه کارها نباشـد کارها تباه می‌گردد» (کلینی، ۱۳۹۱، ۹۰/۲).

از نظر قرآن کریم مهم‌ترین پشـتوانه صبر یاری خواسـتن از خداوند است که بدون کمک و یاری خداوند هیچ‌کس نمی‌تواند صبر را به نهایت برساند. خداوند در سوره بقره می‌فرماید: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُواْ اسْتَعِینُواْ بِالصَّبْرِ وَالصَّلاَةِ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید از صبر و نماز کمک بجویید، همانا خداوند با صابران است» (بقره: ۴۵). بنابراین با صبر و مقاومت در برابر مشکلات هم فرزندان صـبور و مقاوم خواهند بود و هم طبق وعده خداوند اجر و پاداش خواهند برد. فرشـتگان هنگام دیدار بهشـتیان به آنان می‌گویند: «سَـلاَمٌ عَلَیکُم بِمَا صَـبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ؛ بخاطر استقامتی که کردید، بر شما درود باد. پس چه نیکوست سرای آخرت» (رعد: ۲۴).

۳- ۷. تثبیت روحیه فرمانبرداری و اطاعت

اگر زن در خانواده اطاعت از خداوند در امور مادی و معنوی و فرمانبرداری از همسـر را رعایت کند، تأثیر بسـزایی در تربیت نسـل مطیع امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف و مطیع خداوند خواهد داشـت. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «الطَّاعَةُ للّهِ أقوى سَـبَبٍ؛ فرمانبری از خدا محکم‌ترین رشـته اسـت» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۰۶). در زمان غیبت امام معصوم و هجوم فتنه‌های آخرالزمان، تربیت شیعیان مطیع امر امام و نائب او یکی از رسـالت‌های مهم خانواده اسـت که نقش مادر در ایجاد چنین روحیه‌ای بی‌بدیل اسـت. اطاعت از خدا و اولیای او باعث در امان بودن از خطرات و انحرافات می‌شـود و اگر زمانی انحراف و گمراهی چه در خانواده چه در خود فرد به وجود آید با اطاعت و فرمانبرداری از خداوند و امام عصـر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف می‌توان آن را اصـلاح کرد. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید:

«طاعَةُ اللهِ مِفتاحُ کُلِّ سَدادٍ، و صَلاحُ کُلِّ فَسادٍ؛ طاعت خدا کلید هر درستی است و مایع اصلاح هرگونه تباهی» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰، ص۶۱۲).

۴. نتیجه‌گیری

یکی از مسائل مهم در عصر غیبت امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف انتظار فرج و کسب آمادگی در زمینه‌سازی ظهور پر خیر و برکت آن حضرت می‌باشد. هر شیعه به تناسب قابلیت‌ها و ظرفیت‌های حقیقی و حقوقی خود نقش بسزایی در فراهم آوردن مقدمات این موضوع ایفا می‌کند. زنان که نیمی از جمعیت شیعیان و تربیت‌کننده نیم دیگر جامعه هستند نیز نقش و اثر درخور توجهی دارند. از بین تمامی وظایف و مسئولیت های بانوان در عرصه های فردی و اجتماعی، وظایف آنها در محیط خانواده چه در حیطه تربیتی خود و چه در حیطه تربیت فرزندانشان اهمیت بسیاری دارد. اگر بانوان بخواهند اولین کانون فرهنگ پذیری، یعنی خانواده را برای یاری امام زمانشان آماده کنند، ناگزیر باید به مواردی مثل رعایت نظم و مدیریت، ایجاد آرامش و احترام متقابل، تقویت روحیه مدارا، فرمانپذیری، صبر و استقامت توجه ویژه داشته باشند.

فهرست منابع

* قرآن مجید (۱۳۸۹). مترجم: فولادوند، محمدمهدی. قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
۱. تمیمی‌آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰). غرر الحکم و درر الکلم. قم: دارالکتب الاسلامی.
۲. حرانی، حسن‌بن علی‌بن شعبه (۱۳۹۲). تحف العقول عن آل الرسول صلی‌الله‌علیه‌وآله. مترجم: حسینی، سیدعلی. تهران: اندیشه مولانا.
۳. حیدری، احمد (۱۳۸۷). قهر و مدارا در حکمت علوی. نشریه تبیان، شماره ۵۹، ص ۲۹.
۴. دهخدا، علی‌اکبر (۱۴۷۷). لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. صفی‌پوری، عبدالرحیم ابن عبدالکریم (۱۳۹۷). منتهی الادب فی اللغه العرب. تهران: انتشارات سخن.
۶. طبرسی، میرزاحسین (۱۳۶۹). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: انتشارات آل البیت.
۷. علی‌خانی، مصطفی (۱۳۹۰). سرچشمه محبت. قم: بوستان کتاب
۸. فیض‌کاشانی، محمدابن شاه مرتضی (۱۴۱۷). محجة البیضاء. قم: جامعه المدرسین.
۹. فیومی مقری، احمدبن محمد (۱۳۸۳). المصباح المنیر. قم: انتشارات هجرت.
۱۰. قضاعی، محمدابن سلامه (۱۳۶۱). شرح فارسی شهاب الأخبار. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۱. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۹۱). اصول کافی. قم: انتشارات دارالثقلین.
۱۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴). مرآة العقول فی شرح أخبار آل رسول. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۱۳. محمدی‌ری شهری، محمد (۱۳۸۶). میزان الحکمة. قم: سازمان چاپ.
۱۴. مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما (۱۳۸۲). نظم و انضباط. قم: بوستان کتاب.
۱۵. مظاهری، حسین (۱۳۹۵). اخلاق در خانه۱. قم: انتشارات اخلاق.
۱۶. نراقی، ملامحمد مهدی (۱۳۸۵). علم اخلاق اسلامی. مترجم: مجتبوی، سید جلال الدین. قم: انتشارات حکمت.